

ՄԱՀԸ ԵՒ ԱՆՄԱՀՈՒԹԻՒՆԸ

Իմաստասիրական բարոյականները չունին առհասարակ վախճանաբանական եղբարակացութիւն։ Եւ եթէ նոյնիսկ ճառեն անմահութեան հարցին շուրջ, էն՝ խորացնեն մահուան գաղափարը որ նախընտրաբար առընչութիւն ունի մարդուն բարոյական պատասխանատուութեան, պատիժներուն և վարձատրութեանց հետ։ Ամենանպաստաւոր պարսպալին իսկ հարցը կը վերածուի մարդկային անձին անհուն ըզձանքներուն, լիացում մը, վախճան մը հայթայթելու։ Անմահութեան գաղափարը կը հիմնուի նախապաշար բնագիտական օգնութեամբ, որ կը տեսնէ հոգիին մէջ գոյացութիւն մը։ Բայց ոչ մէկ կապ կայ մահուան խոր հարցին հետ, որ հիմնականը կը մնայ կրօնական և մասնատարաբար քննարկատնայական գիտակցութեան համար։ Արդարեւ այս հարցը բնագիտական չէ միայն, այլ նաեւ անհունօրէն աւելի խոր էքրանական բարոյականի մը հարցը։ Այսպէս հասկցան Գիրկըկարտի և Հայտէկըրի պէս խորհողներ։ Յորոյն ալ, որոշ իմաստով մը, անոր վերագրեց կեդրոնական նշանակութիւն մը, որուն մէջ այլապէս, իրաւունք ունի։ Որովհետեւ մահուան հարցին յարաբերաբար, անմահութեան հարցը արդէն երկրորդական է և շատ յաճախ կը զրուի անճիշդ ձևով մը։ Խնդրին այդ կերպ զբաւիլն իսկ սխալ է, քանի որ կ'ուրանայ մահուան խորհուրդ իրողութիւնը։ Գաղափարով հոգիի անմահութեան, ան յառաջ կուգայ ամբողջութեամբ հինցած բնագիտականէ մը։

Մահը ամենախոր և ամենանշանակալից իրողութիւնն է կեանքին, որ մահանացուներու էն յետինն իսկ վեր կը բարձրացնէ առօրեայութենէ և տափակութենէ։ Ան միայն կը գնէ կեանքի իմաստին հարցը իր խորութեան մէջ։ Արդարեւ այս վերջինը իմաստ ունի միայն, որովհետեւ մահը գոյութիւն ունի։ Իմաստը վախճանին կապուած է. և եթէ յոռի անվախճանութիւնը իշխէր մեր աշխարհին մէջ, կեանքը անիմաստ պիտի ըլլար։ Եւ հետաքրքրական իմաստ պիտի ըլլար։ Եւ հետաքրքրական ա'յն է որ մարդեր, որոնք իրապէս կը սարսափին մահէն և անոր մէջ կը տեսնեն յե-

տին չարիքը, կը ստիպուին ճանչնալ թէ իմաստին վերջնական ստացումը անոր կապուած է։ Մահը, այսպէս ըլլալով հանդերձ չարիքին և սարսափին ծայրագոյն առօրեայ (paroxysme), կ'ըլլայ միակ եւք որ կը թոյլատրէ անցնելու չար Ժամանակէն դէպի յաւիտենութիւն։ Միայն անոր ընդմէջէն է որ անմահ կեանքը մատչելի կ'ըլլայ։ Մահուան մէջ է որ մարդը կը գնէ իր վերջին յոյսը հետեւաբար։ Հոս է անաւաստի մահուան ամենահարաշալի յարակարծիքը (paradoxe)։

Ըստ քրիստոնէական հաւատքին, մահը մեղքին պատուէն է և պարտուելու կոչուած վերջին թշնամին։ Սակայն և այնպէս, ան կը ներկայացնէ բարիք մը և արժէք մը մեր այս մեղաւոր աշխարհին մէջ։ Արդարեւ, եթէ մահը յառաջ կը բերէ մեր մէջ անբացատրելի անձկութիւն մը, չար ըլլալուն համար չէ միմիայն, այլ անոր համար որ խորութիւն մը և վերջութիւն մը ունի, որոնք կը գլորեն մեր առօրեայ աշխարհը, կը գերանցնին մեր կեանքին մէջ այս աշխարհիս պայմաններուն միայն համաձայն կուտակուած ոյժերը։ Մահուան ըմբռնումին և կեցուածքին բարձրութեանը մէջ ըլլալու համար, կը պահանջուի բացառապէս ոգեկան ուժգնութիւն մը և լուսաւորութիւն մը։ Կարելի է ուրեմն ըսել որ ամբողջ կեանքին Բարոյական փորձառութեան իմաստը կը կայանայ մարդը բերել այս ըմբռնողութեան և այս կեցուածքին։ Պղատոն ճշմարիտ էր երբ կ'ուսուցանէր թէ իմաստասիրութիւնը միայն պատրաստութիւն մըն է մահուան։ Բայց դժուարութիւնը կը կայանայ անոր մէջ որ փրկսփայտութիւնը անկարող է մեղի սորվեցնել ինքնիրմէ, ինչպէս միտնիլը և ինչպէս յաղթելը մահուան։ Այս մասին անմահութեան իր վարդապետութիւնը ճամբայ չունի մեզի։

Կարելի է ըսել որ գերագոյն իր ստացումներուն մէջ, բարոյականը շատ աւելի մահուան բարոյական մըն է քան թէ կեանքի բարոյական մը։ Մահը՝ վախճան մը ըստինքեան, կեանքին կուտայ իր իմաստը։ Կեանքը աշխուժական է, որովհետեւ մահը ունի, որ կը վկայէ թէ մարդը սահմանուած է բարձրագոյն ուրիշ կեանքի մը։ առանց իրեն, կեանքը ստոր և անիմաստ եղած կ'ըլլար։ Բայց Ժամանակին մէջ եղող կեանքին և յաւիտենականութեան մէջ եղող

կեանքին միջև կը բացուի անդունդ մը, ուրկէ մարդը միայն կրնայ անցնիլ մահուամբ, այսինքն՝ խզումի անձկութեամբը։ Այս աշխարհիս մէջ ըմբռնուած, կղզիացած, սահմանաւոր և ինքնաբաւ ամէն ինչ, անխմաստ կը թուի, որովհետեւ ինչ որ ապականացու է, փոխանցական, այսինքն մահկանացու, աղբիւրն է այս աշխարհի անխմաստութեան և այն բոլորին, որոնք հոս կ'արտադրուին։ Այսպէս է ճշմարտութեան երեսներէն մէկը, մատչելի սահմանաւոր հորիզոնէ մը։ Հայտնիլը իրաւունք ունի ըսելու թէ առօրեայութիւնը կ'անդամալուծէ մահուան կապուած հայրենաբաղձութիւնը։ Առօրեայութիւնը մահուան դիմաց, յառաջ կը բերէ միայն ստորին կարգի անձկութիւն մը, սարսուռ մը՝ իբրեւ անխմաստութեան աղբիւրին առջև։

Բայց գոյութիւն ունի ճշմարտութեան ուրիշ երես մը, ընդհանրապէս ծածկուած սահմանաւոր հորիզոնէն։ Մահը նշանակը չէ միայն կեանքի անխմաստութեան, իր ապականութեան. ան՝ է՝ նաեւ նշանակը կեանքի գերագոյն իմաստին։ Կարօտը և այն խորունկ անձկութիւնը, որոնք զմեզ կը պրկեն մահուան խորհուրդին առջև, ցոյց կուտան թէ մենք մակերեսին չենք միայն, այլ և խորքին, ու թէ՛ չենք պատկանիր միայն ժամանակին մէջ կեանքի առօրեայութեան, այլ նաեւ յաւիտենականութեան։ Արդ եթէ յաւիտենականութիւնը ժամանակին մէջ զմեզ իրեն կը քաշէ, ան յառաջ կը բերէ մեր մէջ հաւասարապէս անձկութիւն եւ կարօտ։ Ասոնք յառաջ կուգան ոչ միայն մեզի սիրելի եղող վախճանով և մահով, որոնց կապուած ենք, այլ աւելի խոր և աւելի մեծ աստիճանի անդունդով՝ որ կը տարածուի ժամանակին և յաւիտենականութեան միջև։ Այս անդունդէն անցքին կապուած, անձկութիւնը և կարօտը կը ներկայացնեն նաեւ մարդուն յոյսը։ Եւ յոյսը՝ թէ վերջնական իմաստը սահմանուած է օր մը յայտնուիլ և իրազորուիլ։ Այսպէս, եթէ մահը կը համապատասխանէ մարդուն անձկութեան, ան կը համապատասխանէ նաեւ իր յոյսին, որուն թէպէտ չի գիտակցիր միշտ և չիտար իր ճշմարիտ անունը։ Այսպէս, ուրիշ աշխարհէ մը եկած այս իմաստը կը տոգորէ մեր աշխարհի մարդը և անհրաժեշտ կ'ընէ

մահուան փորձը։ Մահը կենսաբանական և հոգեբանական իրողութիւն մը չէ միայն, այլ նաեւ ոգեկան երևոյթ մը։ Իր իմացումը կը կայանայ անոր մէջ, որ յաւիտենականութիւնը այս աշխարհիս մէջ անիրագործելի է. անոր՝ որ իր մէջ վախճանի մը բացակայութիւնը կը համապատասխանէ անխմաստութեան մը։

Բայց մահը երևոյթ մըն է որ կը յայտնաբերէ ինքզինք տակաւին կեանքէն ալ անդին. ան հակադրեցութիւն մըն է ժամանակին մէջ վախճանի մը անհրաժեշտութեան դէմ, որ կը պահանջէ գոյութիւնը։ Մենք չենք կրնար նկատել զայն միմիայն որպէս կեանքի վերջին վայրկեանը, որ կը բանայ մեզ ոչնչութեան կամ անդրգերեզմանային գոյութեան։ Ան, ամբողջ կեանքին վրայ տարածուող երևոյթ մըն է, եւ անվերջանալի տաղանապ մըն է ամէն բանի վախճանին փորձառութիւն մը, յաւերժական դատաստան մը՝ տարուած յաւիտենականութեան կողմէ ժամանակին վրայ։ Կեանքը ունի անհաշտ կոխ մը մահուան դէմ, որ հետեանքն է միջոցին և ժամանակին մէջ լրումը ընդունելու անհնարաւորութեան։ Ժամանակը և միջոցը մահաբեր են, անոնք յառաջ կը բերեն խզումներ, որոնք մահուան մասնակի փորձառութիւններ կը թուին ըլլալ։ Երբ մարդկային զգացումներ կը նուաղին և կ'անհետանան ժամանակին մէջ, այդտեղ մահուան նախապատկերացում մը կայ։ Երբ կը հեռանաք միջոցին մէջ, անհատէ մը, և այդ բաժանումը ընկերացուած է այն զգայութեան թէ թերեւս այլևս երբեք մենք պիտի չտեսնենք զանոնք, հոն ալ տակաւին կը զգանք մահուան փորձառութիւն մը։ Միջոցին և ժամանակին մէջ ամէն խզում, ամէն բաժանումի տխրութիւնը կը համապատասխանէ անժխտելիօրէն մահուան տխրութեան։

Կը յիշեմ, պղտիկութեանս, չարչարազին կարօտը, որ զիս կը զրաւէր ամէն մէկ բաժանումին։ Անիկա, այդ կարօտը, կ'ընկերանար ինծի նոյնիսկ երբ պիտի բաժնուէի անձանօթ և օտար անհատէ մը, այն քաղաքէն՝ ուրկէ կ'անցնէի պատահամբ, սենեակէն՝ որուն մէջ ապրած էի քանի մը օրեր, ծառէն՝ որուն առջևէն կ'անցնէի, այն շունէն՝ որուն հանդիպած էի, և այլն։ Այս փորձառութիւնը կը համապատասխանէ անկասկած, կեանքին ծոցին մէջ իսկ,

մահուան յաճախանքին: Ժամանակին եւ միջոցին մէջ, ուր ամէն ինչ թերի է, մահը կը յաղթանակէ միշտ, և կ'ուզեկոյ՛ն կեանք մը յաւիտեականութեան մէջ, ուր խառնուրդ յաղթական ըլլալով, բաժանումը և խզումը գոյութիւն պիտի չունենան այլևս, մարդ-կային մտածումներն ու զգացումները պիտի չճանչնան այլևս վայրէջք: Մահը մեղի համար ոչ միայն կը հասնի այն վայրկեանին, ուր մենք իսկ կ'անհետանաք, այլ արդէն այն վայրկեանին, ուր մեր մերձաւորները կ'անհետանան: Մենք կեանքին մէջ մահուան փորձասութիւն մը ունինք, թէպէտեւ վերջնական չ'ըլլայ անիկա: Ամբողջական յաւիտեականութեան տեսլը էակին մէջ, կեանքին իսկութիւնն է: Սակայն և այնպէս տարօրինակ ճշմարտագոյն-ցումով մը (paradoxe), այս յաւիտեականութիւնը ձեռք կը բերուի միայն մահուան ընդմէջէն, որ ճակատագիրն է կեանք ունեցող ամէն բանի, աշխարհին մէջ: Եւ որքան կեանքը բարդ է, որքան իր մտկարդակը բարձրացած է, այնքան ան մահով պատուհասուած է: Լեռները կ'ապրին, արդարեւ, աւելի երկար քան մարդերը: Մօն Պլանը կը թուի աւելի անմահ քան սուրբը կամ հանճարը: Նոյնիսկ առարկաները կը վաշելին յարաբերաբար բարձրագոյն տոկունութիւն մը ապրող էակներու տոկունութենէն:

Մահը զրական իմաստ մը ունի, ամեն նազարհուրելի չարիքը ըլլալով հանգերծ: Անոր է որ կը հանգիպինք ամէն անարգ կրքի խորը: Ապանութիւնը, ատելութիւնը, ռիւք, ապականութիւնը, նախանքը, վրէժ-խնդրութիւնը կրնան բոլորն ալ մահը վերջստին բերել: Անձնասիրութիւնը, արծաթսիրութիւնը, փառամոլութիւնը մահաբեր են իրենց արդիւնքներով: Վերջապէս ուրիշ չարիք գոյութիւն չունի, բայց եթէ մահը եւ սպաննութիւնը: Մահը մեղքին «չար» արդիւնքն է, և կեանք մը առանց մեղքի, անմահ եղած պիտի ըլլար: Մահը յաւիտեականութեան ժխտումն է, և այս կէտին մէջ է որ կը կայանան իր էքսանական չարիքը, գոյութեան հանդէպ իր թըշնամութիւնը, իր փորձերը ստեղծագործութիւնը անէութեան բերելու: Ան կ'ընդդիմանայ Աստուծոյ կողմէ ստեղծուած աշխարհի ստեղծագործութեան, կ'ուզէ ազատագրել արարածը վերագարծով մը զէպի

նախակգրնական ազատութիւն: Արարածը որ մեղքին մէջ կ'ընդդիմանայ Աստուծոյ իր վրայ ունեցած գաղափարին և պատկերին, միայն մէկ ելք ունի — Մահը: Եւ այս վերջինը կը վկայէ ժխտականորէն աստուածային ուժին մասին աշխարհի մէջ, և աստուածային իմաստին մասին, որ ինքզինք ցոյց կուտայ անիմաստութեան մէջ: Կարելի էր նոյնիսկ թելադրել թէ աշխարհը պիտի հասնէր իրագործելու անաստուած ծրագիր մը, անհուն, բայց ոչ յաւիտեական կեանքով մը, եթէ Աստուած գոյութիւն չունենար: Բայց քանի որ Ան գոյութիւն ունի, այդ ծրագիրն ալ անիրականալի է, և մահը անոր տեղը կ'աւանդուի:

Աստուծոյ Որդին, Փրկիչը և Ազատիչը, Սուրբ և անմեղը կ'ընդունէր մահը, և նոյնիսկ մահովը մահը սրբագործելու համար: Ուրկէ՞ քրիստոնէութեան կրկնակ կեցուածքը իր նկատմամբ: Քրիստոսը իր մահով պարտութեան մասնած է մահը, և իր կամաւոր զոհողութիւնը, յառաջ եկած աշխարհի չարութենէն, կրնայ նկատուիլ միայն իբրեւ բարիք մը և զերագոյն արժէք մը: Ուսկին պաշտամունքին մէջ, մենք զմեզ կը խոնարհեցնենք ազատարար եւ յաղթական մահուան առջև, որ կը պայծառակերպուի և կը տանի կեանքին: Եւ այս աշխարհի ամէն գոյութիւն պարտաւոր է անցնիլ մահէն, խաչելութենէն, եթէ ոչ չի կրնար հասնիլ յարութեան, յաւիտեականութեան: Մահը վերջնական չէ, և երբ ան հասկցուած է իբրեւ կեանքի խորհուրդին մէկ վայրկեանը, վերջին խօսքը իրեն չի պատկանիր: Ապատամբիլ մահուան դէմ, Աստուծոյ ընդդիմանալ է: Եւ սակայն մենք կոչուած ենք անոր դէմ պայքարելու հեղուսաբար, և զայն պարտութեան մատնելու, լալելու համար անկէ իր խայթոցը: Քրիստոսի գործը աշխարհին մէջ, կրնայ նկատուիլ ամենէն առաջ իբրեւ այդ յաղթանակը, իբրեւ յաւիտեականութիւն: Բարին կը յարութեան պատրաստութիւնը: Բարին կը շինէ կեանքը, իր ուժը, իր ամբողջականութիւնը, իր յաւիտեականութիւնը:

Մահը կը թուի ըլլալ աշխարհի ամենաքանչելի յարակարծիքը (paradoxe), անիմանալի՝ բանական մտածումին համար: Ան ռամկացած խնթութիւն մըն է: Որդարեւ, առօրեայութիւնը բթացնել տուած

է իր անբանայնութեան (irrationalité) և իր յարակարծութեան (paradoxalité) զգացումը։ Եւ ամենարանական իր արդիւնքներուն մէջ, առօրեայութիւնը կը ճզնի մոռնալ մահը, զայն պահել մարդերէն, դարձնելու համար զայն աննշմար։ Ասոր մէջ, կը յաղթանակէ ընդդիմացող ոգի մը այն քրիստոնէական ազօթքին, որ կը խնդրէ որ իր յիշատակը մեզի մնայ։ Ասով՝ ժամանակակից քաղաքակրթութեան մարդերը անբազդատելիօրէն աւելի ցած են քան հին եղիպտացիները։ Մահուան յարակարծիքը (paradoxe) կը յայտնուի ոչ միայն բարոյական կալուածին մէջ, այլ նաեւ գեղազիտական կալուածին մէջ։ Սրդարեւ, մահը սարսափելի է, քայքայում է, ամէն զէմքի և ամէն պատկերի կոթուստը, յաղթանակը նիւթական աշխարհի ստորին տարրերուն, որոնք այնտեղ կը յայտնուին, կը թուին հասնիլ հրէշայնութեան վերջին սահմաններուն։ Եւ սակայն մահը հրաշալի է. ան կ'ազնուացնէ մահկանացուներուն է՛ն յետինը, զայն բարձրացնելով նոյն աստիճանին, առաջիններուն հետ. ան կը յաղթահարէ առօրեայութեան և տափալուծեան տգեղութեանց։ Պահ մը կ'այ, ուր մահը կը թուի աւելի գեղեցիկ, աւելի խաղաղ, աւելի ներդաշնակ, քան երբ մենք կ'ապրէինք։ Գարշելի և չար զգացումները կ'անհետանան իր ներկայութեան մէջ։ Կեղեցկութիւնը, անցեալին հրապոյրը կապուած են մահուան ազնւացնող իրողութեան, որովհետեւ ճիշդ ան է որ կ'ազատէ զինք իր աղտերէն, դրոշմելով զինք յաւիտենութեան կնիքով։ Հետեւաբար եթէ ան կը կրէ քայքայում մը, կը կրէ նաեւ զտում մը։ Ոչ մէկ բան, որ աւրուած է, ապականած ու ապականացու, կրնայ զիմանալ իր փորձութեան։ Ինչ որ յաւիտենական է միայն կրնայ իրմէ վեր բարձրանալ։ Որքան ալ որ տխուր ըլլայ, պէտք է համակերպիլ ճանչնալու թէ կեանքին լրջութիւնը իրեն կապուած է, և թէ ան կը յայտնուի լոկ իր խորհուրդին առջև։ Մարդուն բարոյական նշանակութիւնը միայն կ'երևի մահուան փորձութեան մէջ, այն մահուան, որով իր կեանքն իսկ յափրացած է։

(Ծառանակէլէ)

ՊԷՐՏԻԱԷՖ

Թարգ. Կ. ՍՐԿ. ՄԿՐՏԻՉԵԱՆ

ԱՍՏՈՒԱԾԱԲԱՆԱԿԱՆ

ԲԱՆԻՆ ՎԱՐԴԱՊԵՏՈՒԹԻՒՆԸ

ՅՈՎՀԱՆՆՈՒ ԱԻԵՏԱՐԱՆԻՆ ՄԷՋ

Ազդեցութիւնը Վարդապետութեան. — Մեծ և կարեւոր եղաւ այդ ազդեցութիւնը քրիստոնեայ հետազայ մտածման մէջ, մանաւանդ անոր աստուածաբանութեան, որուն էական և կեդրոնական հարցը եղաւ շարունակ Լօկոսի Վարդապետութիւնը։ Մասնաւորաբար՝ Լօկոսի Յովհաննէսեան ըմբռնումն է որ խանդավառեց քրիստոնեայ մտքերը, քանի որ անիկա միայն կրցաւ վերջնական, յստակ, ամբողջ և ուղղափառ բացատրութիւն մը և կամ արտայայտութեան կերպը բերել քրիստոսաբանութեան, այսինքն Քրիստոսի անձին եւ բնութեան Վարդապետութեան։ Հետազայ դարերու քրիստոսաբանական ամբողջ գրականութիւնը կը մեկնի «Եւ Բանն մարմին եղեւ» մտածումէն, որ էապէս ուրիշ բան չէ, բայց եթէ Յովհաննէսեան Լօկոսի ըմբռնումը։ Շրջանը, որուն ուղղակի հետեանքը եղաւ Քրիստոսաբանական Գրականութիւնը, շատ յատկանշական շրջաններէն մէկն է քրիստոնէական մտածման պատմութեան։ Հեթանոս իմաստասիրական մոլորեցուցիչ տեսութիւններ, հերետիկոսութիւններ, եւ վերջապէս ձգտումներ՝ պատուաստելու քրիստոնէութիւնը այլասեռ տարրերով, կը լեցնեն այդ շրջանը, մտածումի լարելին։ Թոս մը ձեացնելով, Ու այս բոլորով Քրիստոսի անձն էր որ կը վտանգուէր։ Բայց պէտք է ըսել թէ Յովհաննէս Աւետարանը՝ մասնաւորաբար իր Լօկոսի Վարդապետութեամբ, ունեցաւ իր բարերար հակազդեցութիւնը, թու՛մ կանգնելով ընդդէմ այդ բոլոր տեսութեանց։

Առաքելական Հայրերու գրականութեան մէջ բնականօրէն առաջին անգամ հանգիպումը կ'ընենք Յովհաննէսեան շունչին, երբ մասնաւանդ այդ գրականութիւնը կը խօսի Քրիստոսի անձին և անոր բնութեան մասին։ Անշուշտ այդ շունչը կամ ազդեցութիւնը նոյն ուժգին համեմատութեամբ